

“Тасдиқ мекунам”

**Ректори Донишгоҳи давлатии
молия ва иқтисоди Тоҷикистон
н.и.п., дотсент Сағдорзода Б.А.**

«07»

соли 2025

ТАҚРИЗИ

**муассисисаи пешбар ба диссертатсияи Давлатзода Меҳроҷиддин
Хайриддин дар мавзӯи “Такмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва
аудити маблағҳои бучетӣ: назария, методология ва амалия”, ки барои
дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси
08.00.08 - Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит пешниҳод шудааст**

**Мутобиқати муҳтавои диссертатсия ба ихтисос ё соҳаи илм, ки аз
рӯйи он диссертатсия ба ҳимоя пешниҳод шудааст.**

Диссертатсияи Давлатзода Меҳроҷиддин Хайриддин ба бандҳои зерини Шиносномаи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 08.00.08 – Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит мутобиқат мекунад: 1.1. Парадигмаҳои ибтидоӣ, концепсияҳои бунёдӣ, принципҳои асосӣ, постулатҳо ва қоидаҳои баҳисобгирии бухгалтерӣ, 1.4. Таърихи инкишофи назария, методология ва ташкили баҳисобгирии бухгалтерӣ, 1.5. Батанзимдарорӣ ва стандартикунонии қоидаҳои пешбурди баҳисобгирии бухгалтерӣ ҳангоми ташаккули маълумоти ҳисоботӣ, 1.14. Методологияи истифодаи технологияҳои замонавӣ иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар соҳаи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва ҳисобот, 3.1. Парадигмаҳои ибтидоӣ, концепсияҳои бунёдӣ, принципҳои асосӣ, постулатҳо ва қоидаҳои аудит ва назорат, 3.2. Асосҳои назариявӣ ва методологӣ, вазифагузориҳои мақсадноки аудит ва назорат, 3.7. Таърихи инкишофи методология, назария ва ташкили аудит ва назорат, 3.8. Танзим ва стандартикунонии қоидаҳои гузаронидани аудит ва назорат, 3.10. Мутобиқгардонии низоми миллии аудит, муфовиқати он ба стандартҳои байналмиллӣ, 3.11. Методология ва принципҳои бунёдии амалигардонии аудити давлатӣ, 3.13. Методологияи истифодаи технологияҳои замонавӣ иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар соҳаи аудит ва назорат, 3.15. Назорати бучавӣ ва аудит.

Муҳимияти мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ.

Идоракунии самараноки буҷет омили асосии рушди иҷтимоию иқтисодии давлат мебошад. Дар шароити афзоиши талабот ба шаффофият ва масъулият, низоми баҳисобгирӣ ва аудит назорат ва эътимоднокии маълумотро дар бораи молияи давлатӣ таъмин мекунад. Бо вучуди ин, мушкилоти муосир, аз ҷумла рақамикунонӣ ва стандартҳои ҷиддии байналмилалӣ, тақмили пайвастаи равишҳои баҳисобгирӣ ва назоратро тақозо мекунанд. Ин масъала барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ислоҳоти соҳаи буҷет идома дорад, аҳамияти махсус дорад. Мушкилоти шаффофияти нокифоя, номукаммалии методология ва заифии татбиқи технологияҳои муосир ҳанӯз боқӣ мондааст, ки самаранокии маблағҳои буҷетиро коҳиш дода, хавфи истифодаи нодурусти онҳоро ба вучуд меорад. Дар робита бо ин, қор карда баромадани тадбирҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок оид ба тақмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, аз ҷумла стандартикунонӣ, рақамикунонӣ ва мутобик намудани таҷрибаҳои байналмилалӣ ба шароити низоми буҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст. Ҳалли ҳамаҷонибаи ин масъалаҳо боиси баланд бардоштани сифати идоракунии молиявӣ, беҳсозии хароҷоти буҷет ва тақвияти боварӣ ба фаъолияти сохторҳои давлатӣ мегардад. Вобаста ба ин, метавон тасдиқ кард, ки мавзуи диссертатсияи Давлатзода М.Х. хеле мубрам буда, дар шароити ислоҳоти низоми буҷетӣ барои мукаммалсозии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ созкор аст.

Натиҷаҳои мушаххаси илмии довтолаб ба дараҷаи илмӣ пеш аз ҳама, аз навгонии илмӣ бармеоянд. Навгонии илмӣ таҳқиқот дар рушди асосҳои назариявӣ методологӣ ва таҳияи тавсияҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок оид ба тақмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти талаботи муосир оид ба шаффофият, самаранокӣ ва рақамикунонии идоракунии молияи давлатӣ ифода меёбад. Муқаррароти асосие, ки навгонии илмӣ таҳқиқотро ифода мекунанд, инҳоянд:

1. Муҳтавои иқтисодии буҷети давлатӣ дар заминаи нақши он дар таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ аниқ ва робитаи байни вазифаҳои буҷет бо низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатӣ асоснок карда шудааст.

2. Принсипҳо ва равишҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатӣ аз мавқеи талаботи муосир оид ба шаффофият ва масъулият (ҳисоботдиҳӣ), аз ҷумла таҳлили қиёсии таҷрибаи байналмилалӣ ва миллӣ ба низом дароварда шудаанд.

3. Марҳилаҳои ташаккул ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда ифшо ва

таҳлил карда шудаанд; хусусиятҳои институтсионалӣ ва меъёри таҳаввулотӣ он, аз ҷумла таъсири гузариш ба буҷетикунони барномавӣ ҳадафӣ муайян карда шуданд.

4. Муаллиф таснифоти равишҳои методологии баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ, аз ҷумла тавсияҳои оид ба мутобикат кардани стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосиби бахши давлатӣ (СББМБД) ба амалияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд.

5. Моҳият ва муҳтавои усулҳои муосири аудити маблағҳои буҷетӣ аниқ карда шуда, онҳо аз рӯи маҳакҳои корбурд, самаранокӣ ва автоматикунӣ ба низом дароварда шудаанд, инчунин зарурати ҷорӣ намудани равиши ба хавф нигаронидашуда дар аудити бахши давлатӣ асоснок карда шудааст.

6. Таснифи воситаҳои назорат ва тақмили баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ, аз ҷумла пешниҳодҳои оид ба ҳамгироии онҳо ба низомӣ ягонаи назорати дохилӣ дар асоси технологияҳои рақамӣ таҳия карда шудаанд.

7. Мушкилоти асосии вазъи муосири баҳисобгирии муҳосиби маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла камбудии танзими ҳуқуқӣ меъёрӣ, таъминоти методӣ ва омодагии касбии кормандон муайян ва тавсиф карда шудаанд.

8. Омилҳое, ки ба шаффофият ва самаранокӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит таъсир мерасонанд, аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шуда, амсилаи концептуалии рафъи ин монеаҳо дар асоси равишҳои муназзам ва институтсионалӣ пешниҳод шудааст.

9. Тасаввурот оид ба имкониятҳои истифодаи таҷрибаи байналмилалӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон васеъ гардида, механизмҳои мутобикатгардонии интиқоли амалияҳои беҳтарини хориҷӣ ба низомӣ милли асоснок карда шуданд.

10. Пешниҳодҳои оид ба стандартикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ, аз ҷумла унсурҳои низомӣ мутобикатшудаи таснифоти хароҷот, ҳисоботи ҳамохангшуда ва расмиёти баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ба талаботи байналмилалӣ ҷавобгӯ мебошанд, таҳия карда шудаанд.

11. Самтҳои афзалиятноки рақамикунӣ ва автоматикунӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ муайян гардида, бо мақсади баланд бардоштани фаврият ва шаффофияти равандҳои буҷетӣ амсилаи татбиқи низомҳои иттилоотӣ дар мақомоти бахши давлатӣ пешниҳод карда шудааст.

12. Равишҳои инноватсионии баланд бардоштани сифат ва самаранокии аудити маблағҳои буҷетӣ, аз ҷумла қорӣ намудани аудити рақамӣ, баланд бардоштани мустақилияти мақомоти назоратӣ ва таҳкими стандартҳои касбӣ дар соҳаи аудити давлатӣ асоснок карда шудаанд.

**Саҳми илмӣ докталаб дар ҳалли масъалаи илмӣ ё коркарди
проблемаи илмӣ бо арзёбии аҳамияти он.**

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ аз таҳияи асосҳои назариявӣю методӣ ва тавсияҳои амалӣ оид ба тақмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст. Иштироки бевоситаи унвонҷӯ дар таҳқиқоти илмии гузаронидашуда дар мақомоти давлатӣ, интишори мақолаҳои илмӣ оид ба мавзӯи диссертатсия, маърузаҳои илмӣ дар конференсияҳои илмӣю назариявӣ ва илмӣю амалӣ ба назар мерасанд, ки саҳми илмӣ ӯро ифода менамояд. Аҳамияти ҳалли масъалаи гузашташуда ва коркарди проблемаи илмӣ ба таври зерин арзёбӣ мешавад:

Аҳамияти назариявӣ: назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ бо роҳи ба низом даровардани принципҳо ва равишҳои методологӣ, ки ба шароити иқтисодиёти миллӣ мутобиқ шудаанд, рушд дода шудааст; концепсияи стандартикунонӣ ва рақамикунонӣ ҳамчун самтҳои асосии баланд бардоштани шаффофият ва самаранокии маблағҳои буҷетӣ асоснок карда шудааст.

Аҳамияти методологӣ: воситаҳои методологӣю назорат ва аудит таҳия карда шуданд, ки таҷрибаи байналмилалӣ ва хусусиятҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муттаҳид мекунанд; равишҳои инноватсионӣю арзёбии сифати аудит, аз ҷумла меъёрҳои фаъолият ва амсилаҳои автоматикунонии равандҳои баҳисобгирӣ пешниҳод карда шуданд.

Аҳамияти амалӣ: тавсияҳои мушаххас оид ба таъбиқи стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти мақомоти давлатӣ таҳия шудаанд; механизмҳои баланд бардоштани эътимоднокии ҳисобот ва пешгирии истифодаи нодурусти маблағҳои буҷетӣ, ки ба таҳкими интизоми молиявӣ нигаронида шудаанд, таҳия карда шуданд.

**Натиҷаҳои мушаххаси илмӣ (бо нишон додани навлонӣ, аҳамияти
илмӣ ва амалии онҳо), ки барои он ба докталаб додани дараҷаи илмӣ
дархостшаванда мумкин аст.**

Диссертатсияи тақризшаванда аз муқаддима, қор боб, ҳулоса ва тавсияҳо, рӯйхати адабиёт иборат мебошад. Муҳтавои асосии таҳқиқот дар 352 саҳифаи компютерӣ оварда шуда, дар он 35 қадвал ва 7 расм истифода шуда, рӯйхати адабиёт 355 сарчашмаро фарогир аст. Дар муқаддима мубрамии мавзӯ ва дараҷаи омӯзиши он асоснок карда шуда, мақсад, вазифаҳо, объект, предмет ва фарзияи таҳқиқот муъян карда шудаанд, навлонии илмӣ ва аҳамияти назариявӣю амалии диссертатсия инъикос

гардидаанд, инчунин маълумот оид ба тавсиби натиҷаҳои таҳқиқот оварда шудааст (саҳ. 5-19).

Дар боби якуми диссертатсия «Асосҳои назариявии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ» (саҳ. 21-69) доктлаби дараҷаи илмӣ асосҳои назариявии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетиро ба таҳқиқ фаро гирифтаст. Мафҳум, моҳият ва нақши буҷети давлатӣ ҳамчун воситаи асосии рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар баррасӣ карда мешавад. Принципиҳои бунёдӣ ва равишҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ, ки заминаи методологии таҳқиқотро ташкил медиҳанд, таҳлил карда шудаанд. Ба таҳлили таърихӣ ва мантикии марҳилаҳои ташаккул ва таҳаввули низоми баҳисобгирӣ ва аудити буҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавачҷуҳи хоса дода шудааст, ки ин имкон медиҳад, ки хусусиятҳо ва сабабҳои аслии мушкилоти ҷорӣ дар ин самт муайян карда шаванд.

Муаллиф таъкид мекунад, ки буҷети давлатӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии давлат нақши калидӣ дорад, зеро нишондиҳандаҳои даромад ва хароҷоти он имконияти татбиқи барномаҳои иҷтимоӣ, беҳбуди инфрасохтори иҷтимоию иқтисодии мамлакат ва беҳтар намудани сифати зиндагии шаҳрвандонро муайян мекунад (саҳ. 21). Аҳамияти танзим ва идоракунии буҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин аз мубрам будани масъалаҳои хароҷоти давлатӣ ва идоракунии даромадҳо, аз ҷумла сиёсати андоз, мубориза бо фасод, таъмини шаффофият ва ҳисоботдихӣ дар хароҷоти буҷет бармеояд (саҳ. 22).

Муаллиф ба хоҳири амиқтар дарк кардани буҷети давлатӣ ҳамчун ниҳоди мураккаб ва гуногунҷанба, тасаввур кардани вазифаҳо ва механизмҳои асосии таъсири он тарҳро пешниҳод кардааст, ки барои тасаввур кардани унсурҳои асосӣ ва ҳамкориҳои онҳо дар доираи танзими иҷтимоию иқтисодӣ ва банақшагирии стратегӣ мадад мекунад (саҳ. 25). Заминаҳо барои муайян кардани моҳияти иқтисодии мафҳуми буҷет омода карда шудааст. Дар робита ба ин, муаллиф таъкид мекунад, ки моҳияти ҳар як мафҳуми иқтисодӣ дар функсияҳое, ки он иҷро мекунад, зоҳир мешавад. Бинобар ин, дар диссертатсия ақидаҳои муаллифони гуногун оид ба функсияҳои буҷет таҳқиқ карда шуда, муаллиф хулоса баровардааст, ки буҷети давлатӣ тавассути вазифаи иҷтимоии худ нақши механизми асосии таъмини рушди устувори иҷтимоиро мебозад, ки ба беҳтар намудани шароити зиндагонии шаҳрвандон ва фароҳам овардани шароит барои рушди мутаносиб ва ҳамаҷонибаи тамоми ҷомеа нигаронида шудааст (саҳ. 26-32).

Дар диссертатсия барои равшантар шарҳ додан ва ба низом даровардани вазифаҳое, ки дар назди низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва

аудит дар бахши давлатӣ истодаанд, чадвале пешниҳод карда шудааст, ки дар он самтҳои асосии фаъолият, инчунин аҳамияти онҳо барои таъмини истифодаи самаранок ва қонунии захираҳои молиявии давлатӣ муфассал тафсир карда шудааст (саҳ. 41-42).

Аз ҷониби муаллиф ба хотири такмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатӣ дар доираи ислоҳоти низоми молия ва буҷет якҷанд тадбирҳои зарурӣ пешниҳод карда шудаанд (саҳ. 52). Ба андешаи муаллиф, ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатӣ инчунин ҳамгироиро бо дигар низомҳои давлатӣ, аз қабili хадамоти андоз, низоми хариди давлатӣ, низоми таъминоти иҷтимоӣ ва ғайра талаб мекунад. Ў қайд мекунад, ки ин равиши ҳамаҷонибаро ба идоракунии захираҳои молиявӣ таъмин намуда, самарани умумии идоракунии давлатиро баланд мебардорад (саҳ. 62).

Муаллиф таъкид мекунад, ки омӯзиши низоми баҳисобгирӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари таҳқиқ ва баррасии осори классикон ва олимони муосири Аврупо, Амрико ва дигар мамлакатҳои мутаррақӣ бе назардошти асосҳои таърихӣ ва равишҳои назариявии гузоштаи муттафакирони бузурги аҳли Шарқ ғайриимкон аст. Ин мафҳумҳо, ки имрӯз ҳам аҳамият доранд, ба ташаккули принципҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати молиявӣ (аудит) таъсир расонда, ба ташаккули низоми бештар шаффоф ва самарабахши идоракунии захираҳои давлатӣ мусоидат мекунанд. Вобаста ба ин, осори донишмандоне чун Ибни Халдун, Абу Юсуф ва Абу Ҳанифа, Абуалӣ ибни Сино ва дигар мутафакирони тоҷик ва шарқ таҳқиқ карда шудааст. Ба андешаи муаллиф, ин муттафакирон андешаҳои бунёдиро, аз қабili тақсимои самаранокӣ маблағҳои буҷетӣ, андозбандии одилона ва зарурати назорати мутамарказ аз болои хароҷоти молиявӣ пешниҳод карданд. Принципҳои шаффофият, адолати иҷтимоӣ ва устувории иқтисодӣ, ки онҳо пешниҳод кардаанд, ба низомҳои минбаъдаи назорати молиявӣ дар мамлакатҳои муосир, аз ҷумла мамлакатҳои Аврупо, Амрико ва Осиё таъсири ҷиддӣ гузоштанд, ки онҳоро набояд нодида гирифт (саҳ. 64-73).

Боби дуюми диссертатсия, ки **«Равишҳои методологияи ташкил ва такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ»** (саҳ. 89-158) ном дорад, ба таҳияи равишҳои методологияи такмили баҳисобгирии буҷетӣ ва аудити маблағҳои буҷети давлатӣ бахшида шудааст. Он таҳлили муфассали методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла принципҳо ва равишҳои асосиро пешниҳод мекунад ва низоми усулҳои аудитро дар бар мегирад, ки усулҳои муосир ва таҷрибаи бомуваффақияти байналмилалиро фаро гирифтааст. Диққати марказии боби мазкур ба омӯзиши воситаҳои мушаххаси такмили назорат ва баҳисобгирӣ, ки ба баланд бардоштани

самаранокӣ, шаффофият ва эътимоднокии идоракунии буҷет нигаронида шудааст, равона гардидааст.

Ҷанбаҳои назариявии баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷети давлатӣ, принципҳои асосии он, инчунин тамоюл ва мушкилоти ҷорӣ, ки дар раванди тақмили он ба миён меоянд, баррасӣ карда шудааст (саҳ. 89-104). Ба таъсири стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ (ҳисоботи молиявӣ) ба амалияи миллии баҳисобгирии муҳосибӣ, инчунин ба муайян кардани мушкилоте, ки мамлакатҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми татбиқи низоми самаранокӣ баҳисобгирии маблағҳои буҷетӣ дучор меоянд, тавачҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад. Ба андешаи муаллиф, таъсири стандартҳои байналмилалӣ ба низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ метавонад дар ҷанбаҳои гуногун, аз ҷумла ягонакунии равишҳо, тақмили назорат ва баланд бардоштани эътимод ба ҳисоботи молиявӣ баррасӣ карда шавад. Ҷанбаҳои таъсири стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) ба низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ таҳлил ва арзёбӣ карда шудааст (саҳ. 105-111).

Муаллиф таъкид мекунад, ки усулҳои аудити буҷетӣ дар ҳоли ҳозир таҳаввулро идома дода, аз шаклҳои анъанавии назорат ба равишҳои муосиртари истифодабарии технологияҳои пешрафта идома доранд. Усулҳои муосир, аз қабili аудити самаранокӣ, аудити ба хавф асосёфта, инчунин истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва автоматикунории равандро дараҷаи шаффофият ва самаранокӣ идоракунии молияи давлатиро хеле баланд мебардоранд. Ба андешаи муаллиф, ҳамгироии маълумоти калон, зеҳни сунъӣ, замимаҳои мобилӣ ва технологияҳои рақамӣ имконияти навро барои аудит ва мониторинги хароҷоти буҷети давлатӣ мекушояд. Ин технологияҳо ба аудиторҳо воситаҳои дақиқтари назорат, таҳлил ва ояндабинии хавфҳои молиявиро пешкаш мекунанд, ки ба пешгирии қонуншиканиҳои молиявӣ ва баланд бардоштани масъулият мусоидат мекунанд (саҳ. 135).

Дар диссертатсия қайд карда шудааст, ки тақмил додани баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷетӣ дар самти баланд бардоштани самаранокӣ идоракунии молияи давлатӣ қадами муҳим мебошад. муаллиф қайд кардааст, ки ҷорӣ намудани усулҳо ва технологияҳои нав имкон медиҳад, ки дурустӣ, шаффофият ва самаранокӣ баҳисобгирии муҳосибӣ баланд бардошта шуда, назорати дохилӣ тақмил дорад ва хавфи қонуншиканиҳои молиявӣ то ҳадди имкон кам карда шавад. Усулҳои асосӣ тақмил додани баҳисобгирии муҳосибиро ба таври муфассал баррасӣ ва арзёбӣ карда шудаанд (саҳ. 148-152).

Дар боби сеюми диссертатсия «Таҳлили вазъи муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ» таҳлили

ҳамаҷонибаи вазъи муосир ва мушкилоти баҳисобгирии маблағҳои буҷетӣ ва аудит оварда шудааст (саҳ. 164-188). Он омилҳои асосие, ки ба шаффофият ва самаранокии ин равандҳо таъсир мерасонанд, арзёбӣ карда шуда, мушкилоти муназзам муайян карда ва роҳҳои ҳалли имконпазири онҳо пешниҳод шудааст (саҳ. 189-207). Ба таҳлили муқоисавии таҷрибаи байналмилалӣ дар ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ, арзёбии имконияти мутобикгардонии таҷрибаҳои муваффақтарин ба шароити низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон диққати махсус дода мешавад (саҳ. 208-224).

Муаллиф хулоса баровардааст, ки вазъи муосири баҳисобгирии муҳосибии маблағҳои буҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор мушкилоти низом тавсиф карда мешавад, ки дар байни онҳо нокифоя будани автоматикунонӣ ва рақамикунонӣ, нарасидани кормандони соҳибмаълумот, пойгоҳи сусти меъёрию методологӣ, инчунин маҳдудияти вазифаҳои таҳлилӣ ва назоратӣ (назорати дохилӣ) мубрам мебошанд. Ҳалли ин мушкилот муносибати ҳамаҷониба, аз ҷумла ислоҳоти пойгоҳи меъёрӣ, асосҳои методологӣ, рушди инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ, баланд бардоштани таҳассуси кормандон ва таҳкими дастгирии институтсионалии давлатро тақозо мекунад (саҳ. 189).

Муалиф омилҳои асосиеро, ки ба шаффофият ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ таъсир мерасонанд, муайян карда, тавсифи пурраи онҳоро манзур намудааст (саҳ. 192-205). Роҳҳои ҳалли мушкилоти муайянгардида, ки раванди тақмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷети давлатиро ҳалалдор мекунад, дар ҷадвал оварда шуда (саҳ. 206), қайд карда мешавад, ки татбиқи ин тадбирҳо дар маҷмӯъ ба таъсиси низоми муосир, устувор ва шаффофи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ, ки қодир ба таъмини самараноки назорати молияи давлатӣ ва таҳкими эътимоди шаҳрвандон ба мақомоти давлатӣ мебошад, мусоидат мекунад (саҳ. 208).

Дар боби чоруми диссертатсия **“Роҳҳои тақмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ”** роҳҳо ва механизмҳои мушаххаси тақмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷети давлатӣ таҳия карда шудаанд (саҳ. 229-248). Дар он самтҳои мукаммалсозӣ дар асоси стандартикунонии равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ асоснок карда шуда, рақамикунонӣ ва автоматикунонӣ ҳамчун омилҳои асосии баланд бардоштани самаранокии ва шаффофият муфасссал баррасӣ карда мешаванд (саҳ. 249-271). Ғайр аз ин, дар боби мазкур равишҳои инноватсионии баланд бардоштани сифат ва самаранокии аудит пешниҳод

карда мешаванд, ки ба ташкили низоми ҳамаҷониба ва муосири идоракунии молиявӣ дар баҳши давлатӣ нигаронида шудаанд (саҳ. 272-290).

Муаллиф қайд мекунад, ки сарфи назар аз эътирофи зарурати мутобиқсозии низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ бо стандартҳои байналмилалӣ, дар ин самт пешрафти сусти мушоҳида мешавад. Сабабҳои ин омилҳои объективӣ ва ҳам субъективӣ мебошанд, аз қабili маҳдуд будани захираҳои молиявӣ ва омили инсонӣ, дастгирии иттилоотӣ сусти раванди ислоҳот, ҳамкориҳои нокифояи байниидоравӣ ва сатҳи пасти ҳавасмандии кормандон. Бояд таъкид кард, ки чунин мушкилот на танҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки барои аксари мамлакатҳои рӯ ба рушд хос аст. Бо вуҷуди ин, муваффақияти ислоҳот бештар аз қобилияти давлат дар муайян кардани монеаҳои асосӣ ва пешниҳоди механизмҳои муассири ислоҳи онҳо вобаста аст, ки муаллиф дар шакли мураттаб пешниҳод кардааст (саҳ. 238-244).

Ба андешаи муаллиф, бартариҳои ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар баҳши давлатӣ мусаллам мебошанд, аз қабili автоматикунории равандҳо таъсири омили инсониро коҳиш медиҳад, саҳеҳӣ ва қиёспазии ҳисоботро зиёд мекунад, хароҷоти вақт ва захираҳои молиявиро кам ва имконияти таҳлили муассисаҳои буҷетиро васеъ мекунад. Тавре ӯ дуруст қайд мекунад, муҳим он аст, ки воситаҳои рақамӣ вазифаҳои назоратии давлатро тақвият дода, эътимодро ҳам аз ҷониби шаҳрвандон ва ҳам шарикони байналмилалӣ ва донорҳо зиёд меkunанд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди технологияҳои рақамӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит на танҳо афзалияти технологӣ, балки афзалияти институтсионалӣ низ мебошад. Ин роҳи ташаккули амсилаи муосири идоракунии молияи давлатӣ мебошад, ки барои ба зудӣ ба мушкилот воқуниш нишон додан қодир буда, рушди устувори мамлакатро таъмин мекунад (саҳ. 271).

Дар охири ҳар як боби диссертатсия хулосаҳо пешниҳод карда шудааст.

Дар хулоса ва пешниҳодҳо (саҳ. 296-302) натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ, инчунин тавсияҳои, ки аҳамияти назариявӣ ва амалӣ доранд, пешниҳод гардидаанд.

Дарачаи саҳеҳии натиҷаҳои таҳқиқот бо истифодаи усулҳои махсус дар рафти иҷрои диссертатсия, боэътимодии маълумот, ҳаҷми кифояи маводи таҳқиқшуда, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот, маърузаҳо дар конференсияҳои илмию амалӣ тасдиқ мешавад.

Дар амалия хулоса ва тавсияҳо барои татбиқи натиҷаҳои кори диссертатсионӣ ва дар асоси таҳлили илмӣ ҷанбаҳои назариявӣ таҷрибавӣ бароварда шудааст, ки аз эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот дарак медиҳад.

Асоснокӣ ва эътимоднокии хулосаҳо ва тавсияҳои дар диссертатсия зикршуда.

Дар умум диссертатсия аз рӯи сохтор, мазмун ва муаррифии мантиқӣ ба мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот пурра мувофиқат мекунад.

Дар диссертатсия методология ва амалияи тақмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври мантиқӣ таҳқиқ карда шудааст. Муаллиф таҳлили ҷанбаҳои назариявӣ, методология ва амалияи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷети давлатиро таҳлил намуда, дар ин асос оид ба мукамал гардондани он хулоса, тавсия ва пешниҳодҳои мушаххас таҳия намудааст.

Истифодабарии пешниҳодҳо, тавсияҳо ва татбиқи амалии онҳо асоснокӣ ва эътимоднокии натиҷаҳои илмӣ ба даст овардашудаи диссертатсия мебошад. Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои гирифташудаи диссертатсияро баҳо дода, бояд қайд намуд, ки дар равиши таҳқиқот миқдори зиёди таҳқиқотҳои илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ, санадҳои меъёрию ҳуқуқии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ҳисоботҳои муассисаҳои буҷетӣ ва мақомоти назоратӣ истифода бурда шудаанд.

Аҳамияти илмӣ, амалӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии натиҷаҳои диссертатсия бо нишон додани тавсияҳо оид ба истифодаи онҳо.

Аҳамияти илмӣ таҳқиқот. Аҳамияти илмӣ дар кор карда баромадани асосҳои назариявӣ ва методологии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ (баҳши давлатӣ) ифода меёбад. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур дарки илмӣ принципҳои стандартикунонӣ ва рақамикунонии баҳисобгирии маблағҳои буҷетиро амиқтар намуда, усулҳои нави методологии аудитор, ки ба шароити миллӣ мутобиқ карда шудаанд, пешниҳод мекунанд.

Аҳамияти амалӣ дар таҳияи воситаҳои мушаххас, методология ва тавсияҳо барои мақомоти давлатӣ ифода меёбад. Натиҷаҳо метавонанд бевосита аз ҷониби Вазорати молия ва Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тақмили заминаи меъёрию ҳуқуқӣ, татбиқи низомҳои автоматикунонидашуда ва технологияҳои рақамӣ, инчунин баланд бардоштани малакаи кормандони хадамоти молиявӣ истифода шаванд.

Аҳамияти иқтисодӣ дар фароҳам овардани заминаҳои истифодаи самарабахши маблағҳои буҷети давлатӣ зоҳир мешавад. Татбиқи тадбирҳои пешниҳодшуда имкон медиҳад, барои: коҳиш додани хавфҳои истифодаи

нодурусти маблағҳои буҷетӣ ва қонуншикании молиявӣ, баланд бардоштани шаффофияти чараёни буҷет, беҳтар кардани хароҷоти буҷет тавассути баланд бардоштани сифати идоракунии молиявӣ.

Аҳамияти иҷтимоӣ аз таҳкими эътимоди мардум ба ниҳодҳои давлатӣ бармеояд. Таъмини шаффофият ва масъулият (ҳисоботдиҳӣ) дар истифодаи маблағҳои буҷетӣ ба баланд бардоштани сифат ва дастрасии хизматрасониҳои давлатӣ (тандурустӣ, маориф), ки бевосита ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсир мерасонад, мусоидат мекунад.

Наشري натиҷаҳои диссертатсия дар маҷаллаҳои тақризшавандаи илмӣ. Асарҳои интишоршудаи муаллиф иқтибосҳои илмӣ ва хулосаву пешниҳодҳои дар диссертатсия ҷой доштаро дар худ инъикос намудаанд. Доир ба мавзӯи таҳқиқот 33 мақолаи илмӣ бо ҳаҷми умумии 14,8 ҷузъи ҷопӣ (аз ҷумла 14,2 ҷузъи ҷопӣ аз муаллиф), аз онҳо 21 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расонида шудааст.

Мутобиқати тахассуси илмии докталаб ба дараҷаи илмӣ.

Давлатзода Меҳроҷиддин Хайриддин мутахассиси варзида дар соҳаи баҳисобирии муҳосибӣ, назорат ва таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ буда, имконияти мустақилона ҳал кардани масъалаҳои муҳими илмӣ дар ин самт дорад ва кори диссертатсионӣ ба самти тахассусии унвонҷӯ мутобиқ мебошад. Мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ, сохтор ва мазмуни кори иҷрошуда ба талаботҳои муқарраршудаи шиносномаи тахассусии 08.00.08 – Баҳисобирии муҳосибӣ ва аудит пурра мувофиқат мекунад. Натиҷаҳои илмии бадастовардаи докталаби дараҷаи илмӣ ба талаботҳои ҷунин корҳо ҷавобгӯ мебошад. Ҳангоми тавсифи докталаб ба ҳайси таҳқиқотчи донишомӯзӣ, фидокорӣ, самаранокии баланд, масъулиятшиносӣ, қобилияти дар сатҳи баланд ташкил кардани кори илмӣ, қабули қарорҳои мустақил ва муайян кардани роҳҳои расидан ба ҳадаф ва вазифаҳои ба миён гузошташуда бояд таъкид карда шавад.

Эродҳо ва баъзе тавсияҳо ба диссертатсия:

1. Дар боби аввали диссертатсия ба заминаҳои таърихӣ ташаккули низоми буҷетӣ таваҷҷуҳи зиёд дода шудааст. Аз ҷумла аз осори мутафаккирони тоҷик бисёр маълумот оварда шудааст. Ба фикри мо, агар муаллиф аз таҷрибаи давлатдорӣ тоҷикон (хусусан аҳди Сомониён) маълумот меовард, ба ғоидаи кор буд.

2. Дар матни баъзе зербобҳои диссертатсия, аз ҷумла дар зербоби 2.2 ҷанбаҳои мураккаби назариявӣ ҷой доранд, ки ин фаҳмидани маводро душвор мегардонад. Содагии забон ва зикри ҷанбаҳои назариявӣю методологӣ метавонад аҳамияти амалии таҳқиқотро баландтар бардорад.

3. Сарфи назар аз корбурди маълумоти воқеӣ ва таҳлили муқоисавӣ (аз ҷумла таҷрибаи байналмилалӣ), агар дар диссертатсия ҳолатҳои амалии миллӣ ва байналмилалӣ васеътар истифода мешуданд (бахусус дар робита ба мутобиқсозии стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва назорат дар баҳши давлатӣ), ҷанбаи амалии таҳқиқот қавитар мешуд.

4. Дар диссертатсия таҷрибаи якчанд мамлакатҳо дар самти баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ таҳқиқ шуда бошад ҳам, мутобиқ кардани ин мавод ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон як андоза хусусияти умумӣ дорад. Таҳлили нисбатан муфасссали муқоисавӣ (масалан, бо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ) аҳамияти амалии таҳқиқотро баланд мекард.

5. Дар бобҳои ба масъалаҳои назариявӣ ва методологӣ баҳшидашуда далелҳо нисбатан пурра оварда шудаанд, вале дар қисми таҳлили амалии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавод то андозае фишурда ба назар мерасад. Муфасссалтар ошкор намудани ин масъалаҳо хусусияти амалии рисоларо мустаҳкам мекард.

6. Баъзан дар матни диссертатсия истинод ба манбаъҳо вучуд надорад ё дар шакли умумӣ оварда шудааст. Аниқ ва муфасссал кардани пойгоҳи библиографӣ эътимодноки ва арзиши илмӣ таҳқиқотро зиёдтар мекард.

7. Дар диссертатсия баъзе камбудии грамматикӣ ва орфографӣ ҷой доранд, инчунин, баъзе аз мафҳумҳо ба тариқи пурра арзёбӣ нашудаанд.

Мутобиқати барасмиятдарории диссертатсия ба талаботи Комиссия

Диссертатсияи **Давлатзода Меҳроҷиддин Хайриддин** ҳамчун кори илмӣ ба анҷом расида ба ҳисоб рафта, таркиб ва сохтори он бо тавсияву асосноккунӣ дар сатҳи баланди илмӣ-назариявӣ навишта шуда, ба талаботҳои гирифтани дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ, омода намудани диссертатсия ва ташҳиси диссертатсия дар шурои диссертатсионӣ ва дигар талаботҳои муқаррарнамудаи “Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, таҳти № 267) ҷавобгӯ мебошад.

Рисолаи илмӣ довталаби дараҷаи илмӣ ба меъёрҳои гирифтани дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ, омода намудани диссертатсия ва санҷиши кори диссертатсионӣ дар Шурои диссертатсионӣ ва дигар талаботи Низомномаи Шурои диссертатсионӣ, тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ва тартиби бақайдгирии давлатии рисолаҳои дифоъшуда, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 267 аз 30 июни соли 2021 тасдиқ шудааст, мутобиқат менамояд.

Диссертатсия бо забони фаҳмо бо истилоҳоти қабулшуда навишта шудааст, ороиши диссертатсия тағйиротро талаб намекунад. Автореферат ва

мақолаҳои илмӣ ба нашр расондаи довталаб таркиби асосии диссертатсияро дар бар гирифта, натиҷаҳои таҳқиқотро ҳамчун дастоварди нави илмӣ ҳисобидан мумкин аст. Ҷанбаҳои муҳими мундариҷаи кор дар автореферат инъикос ёфтаанд, ки предмети асосии дифоъ мебошанд. Бинобар ин, талабот дар ин бобат дар маҷмӯъ қонеъ карда мешавад.

Хулоса

Таҳқиқоти диссертатсионии Давлатзода Меҳроҷиддин Хайриддин дар мавзӯи “Такмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ: назария, методология ва амалия”, ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.08. – Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит пешниҳод шудааст, қори илмӣ мукамал ва ба анҷомрасида буда, дар он натиҷаҳои нави назариявӣ, методологӣ ва амалии аз ҷиҳати илмӣ асоснок ба даст оварда шудаанд.

Мубрамаи, навагонӣ, асоснокӣ муқаррароти асосии илмӣ, хулоса ва пешниҳодҳо, инчунин аҳамияти он барои илми иқтисодӣ ва амалияи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатӣ гувоҳӣ медиҳад, ки таҳқиқоти диссертатсионӣ умуман ба талаботи бандҳои 32, 33, 34, 35 Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо Қарори ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, № 367 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ мебошад ва муаллифи он – Давлатзода Меҳроҷиддин Хайриддин барои додани дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.08 – Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит сазовор мебошад.

Дар ҷаласаи кафедраи баҳисобгирии муҳосибии ДДМИТ 16- нафар иштирок доштанд. Натиҷаи овоздихӣ: «тарафдор» - 16 нафар, «зид» - нест, «бетараф» - нест.

Тақриз дар ҷаласаи васеи кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон баррасӣ ва тасдиқ карда шуд. (протокол № 3 аз 2 октябри соли 2025).

Раиси ҷаласа:

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Бобомуродов Б.Э.

Эксперт:

тақризо омода намуд, доктори
илмҳои иқтисодӣ, профессор

Кошонова М.Р.

Котиби ҷаласа:

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Олимов Д.А.

Имзои номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент Бобомуродов Б.Э., доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Кошонова М.Р. ва номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент Олимов Д.А.-ро тасдиқ менамоям:

**Сардори шуъбаи кадрҳо ва
корҳои махсуси Донишгоҳи
давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон**

9

Мирчамолов М.А.

Суроғай муассисаи пешбар:

734061 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучай Нахимов, 64/14.

Телефон: (+992 37) 2211937; 2310843.

Факс: (+992 37) 231-02-01 <http://tgfeu.tj/ru>;

E-mail: tgfeu@tgfeu.tj.